

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ВЕКСЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

*Д. А. Лукін, к.е.н., СФ АБ «Зевс», Т. В. Мазило, Українська
академія банківської справи*

Вексельна справа в Україні вже має свою історію. Ще 17 липня 1992 р. постановою Верховної Ради України проголошене вексельний обіг з використанням простого і переказного векселів відповідно до Женевської конвенції 1930 р. «для введення комерційного кредиту, поліпшення розрахункових відносин між суб'єктами господарської діяльності». З тих пір практика розрахунків векселями між економічними суб'єктами збагатилася широкою емісією векселів підприємств, вітчизняною арбітражною практикою, вексельними розрахунками з бюджетами і прирівняних до нього фондам, випуском державних векселів і т.п. Слід також зазначити, що сформувалося коло українських фахівців вексельної справи, виростала вексельна грамотність.

Незалежна Україна багато зробила для створення умов розвитку і широкого застосування даної форми безготівкових розрахунків. Безумовним лідером і розроблювачем основних правил для вексельного ринку є Національний банк України, що у своїх постановах останнього років детально виклав основні принципи проведення банками угод з векселями, бухгалтерський облік векселів і вимоги до документообігу. Зрозуміло, що банки, здійснюючи вексельні операції з клієнтами (юридичними особами) приводять на належний рівень і документи, і бухгалтерський облік на самих підприємствах, підвищують вексельні знання фахівців цих підприємств.

Однак до середини 1999 року визнання канонів і розвиток вексельної форми розрахунків в Україні не було офіційно оформлене. Справа в тім, що кожна країна, розвиваючи звід економічних законів, зобов'язана, по-перше, приєднатися до тієї чи іншої системи вексельного права, по-друге, привести у

відповідність усі нормативні акти щодо норм вексельного права і, по-третє, прийняти національний закон про особливості вексельного обігу.

Вступ України в Женевську систему вексельного обігу проголошено наступними Законами України від 06.07.99. Це Закон № 826-XIV про приєднання до Конвенції № 358, що встановлює Уніфікований закон про переказний і простий вексель. Це Закон № 827-XIV, про приєднання до Конвенції про врегулювання колізій законів про переказні і прості векселі. І Закон № 828-XIV, про приєднання до Конвенції про гербовий збір стосовно перекладних векселів і простих векселів.

Порядок приєднання до Женевських вексельних конвенцій 1930 року передбачає вступ у силу цих Конвенцій на дев'яностий день із дня одержання Генеральним секретарем ООН документа про приєднання. Лист Національного банку України від 27.01.2000 р. повідомляє, що Генеральний секретар ООН повідомив про вступ у дію в Україні норм Женевської системи вексельного обігу з 6 січня 2000 року.

З зазначеної дати, усі документи, якими регулюється застосування векселів в Україні, діють тільки в частині, що не суперечить Женевським конвенціям, і на сьогоднішній момент підлягають ретельній проробці і редагуванню. Перегляду підлягають і ряд постулатів українського вексельного ринку.

6 липня 2000 року Верховна Рада прийняла в першому читанні законопроект "Про обіг векселів в Україні".

На сьогоднішній момент поступальний розвиток вексельного обігу гальмується низкою істотних невідповідностей українського законодавства і норм Женевського вексельного права.

Так, спільною постановою № 528 Кабінету міністрів України і Національного банку України ще від 10 вересня 1992 року були затверджені "Правила виготовлення і використання вексельних бланків". Даний документ визначив, що використання вексельних бланків здійснюється з урахуванням наступних особливостей: фізичні особи в Україні не можуть бути стороною у

вексельній угоді; видача векселів повинна бути проведена тільки за відвантажену чи продукцію зроблені послуги, унаслідок чого не визначений статус векселя як засобу платежу по будь-яких зобов'язаннях грошового характеру.

Ці обмеження суперечать Женевському закону, тому що вони відсутні в Конвенціях і в Додатку II до Конвенції № 358. Проте, за минуле час вексельна практика розвивалася з урахуванням даних обмежень.

Фізичні особи в Україні не можуть бути стороною у вексельній угоді.

Дана норма встановлена Правилами № 528, де говориться, що використовувати векселі, а також виступати векселедавцями, акцептантами, індосантами й авалістами можуть тільки юридичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, визнані такими відповідно до чинного законодавства України.

Таким чином, за влучним виразом одного з дослідників, склалася правова ситуація, при якій вексель обмежений в обігу приватних осіб поряд з такими предметами, як нарізна зброя, вибухівка і наркотики.

Подібного роду обмеження суперечать ринковим законам і реалізації прав людини в Україні. Більш того, у відповідності зі статтею 13 Закону України "Про власність", об'єктом права приватної власності можуть бути акції й інші цінні папери. А якщо згадати історію, те ще в Російському Статуті про векселі від 1902 р. було зазначено, що «зобов'язуватися векселями як простими, так і переказними можуть всі особи, яким за законом дозволено вступати в боргові зобов'язання». З цього загального правила були виключені лише особи духовного звання усіх віросповідань і селяни, що не мають нерухомої власності, якщо вони не взяли промислових посвідчень.

За минулий час у країні істотно збільшилося особисте майно громадян, розвилися товарно-грошові відносини, закінчено етап сертифікатної приватизації і, нарешті, сформувалося коло заможних людей. На наш погляд, назрів час скасування подібного правового обмеження у використанні векселів.

Впровадження вексельних механізмів у цей сектор ринку дозволило б серйозно розширити палітру фінансових інструментів для населення, збільшити, як наслідок, комплекс фінансових послуг населенню. Саме введення векселів в обіг для населення могло б сприяти поряд з іншими факторами активному розвитку споживчої й іпотечної форм кредитування, формуванню ринку боргових зобов'язань, легалізації тих чи інших форм лихварства в нашій країні.

З Правил № 528 також випливає, що стороною у вексельній угоді не можуть і підприємці.

З такою «поразкою в правах» для даної форми підприємництва важко погодитися. За минуле десятиліття підприємці міцно завоювали свої позиції в сфері приватного бізнесу. Відомі випадки, коли їхні обороти складали багатомільйонні суми.

Тому не є доцільним подібне законодавче обмеження. Парламентарії просто «не довіряють» суб'єктам малого бізнесу. Навіть відповідно до нового законопроекту фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності будуть наділені "вексельними" правами тільки з 1 січня 2002 року.

Такі обмеження лише гальмують розвиток цивілізованих ринкових відносин, сприяють «тінізації» економічних зв'язків.

Не можуть бути стороною у вексельній угоді не тільки фізичні особи і підприємці, але й організації, віднесені до неприбуткових.

Це обмеження також не має під собою ніякої вагомої аргументації. Тим більше, що держава кількарізовими своїми постановами дозволяло нехтувати даною нормою заради рішення поточних задач. Спеціальними постановами уряду дозволялося виписувати, бути індосантом проводити операції з векселями таким неприбутковим організаціям, як Пенсійний фонд України, Інноваційний фонд, Укрспецфін та ін.

Розширення економічних свобод для неприбуткових організацій, наприклад, для благодійних фондів, дало би можливість збільшити суми

одержуваних засобів, одержувати цільову адресну чи допомогу у виді оплати робіт і послуг.

Видача векселів – тільки за відвантажену чи продукцію зроблені послуги.

Як уже було сказано, відповідно до постанови КМ України і НБУ № 528, «векселі можуть видаватися тільки для оплати за поставлену продукцію, виконані роботи і надані послуги, за винятком векселів Мінфіну, Національного банку і комерційних банків України». Ця норма йде в розріз з основними канонами Женевської Конвенції, де визначено, що вексель є безумовне право вимоги. У Женевському вексельному праві ніде немає вказівки на обов'язкову «товарність» векселів.

Вступивши в Женевську систему вексельного права, Україні варто скасувати дане обмеження.

Дане застереження істотно ускладнює обіг векселів. Приміром, підприємство не має права виписувати вексель як передоплату. Виходячи з нинішньої ситуації в економіці, і розуміння того, що по своїй економічній природі векселя є кредитними грошима, варто було б надати право самим підприємствам самотійно визначити в договорі момент видачі векселя.

Більш того, аналіз вітчизняної вексельної практики дозволяє зробити висновок про активний обіг сьогодні «дружніх» векселів українських підприємств, випущених, наприклад, з метою одержання кредиту. Обертаються так само і переказні векселі, у яких трасант і трасат збігаються в одній особі. Це рівносильно випуску підприємствами простих фінансових векселів в обхід «товарним» заборонам НБУ, і що не суперечить статті 3 ЕВЗ. Зустрічаються й інші види векселів, випущені без адекватного руху товарно-матеріальних цінностей. З вищесказаного можна зробити висновок, що ринок дозрів для скасування подібного «антивексельного» рішення.

Розглянута вексельна норма істотно сковує і роботу комерційних банків. Так, в арсеналі українських банків цілком відсутні операції з забезпечувальними векселями, операції по закриттю безнадійних кредитів

векселями позичальників (з можливим наступним їхнім продажем чи із прискореним стягненням коштів за векселем). Листом № 18-211\ 1009-2283 від 10.04.2000 р. Національний банк України рекомендує для цих цілей комерційним банкам приймати векселя третіх осіб, що знаходяться в портфелі боржника (що проблематично для безнадійного позичальника) і забороняє приймати власні векселі кредитора (що, на думку НБУ, є грубим порушенням вітчизняного вексельного законодавства – принципу товарності векселя).

Світова практика свідчить про зворотне - про високу дієвість і оперативність роботи банків при наявності в них векселів боржників. Вимога товарної основи векселів позбавляє суб'єктів ринку могутнього фінансового інструмента, а, у кінцевому рахунку, і знижує ефективність ринкових зв'язків.

Чому було введено обмеження векселів «товарністю»? На думку більшості вітчизняних фахівців, ця правова норма була покликана служити бар'єром у боротьбі з інфляцією. Даної точки зору дотримується і Національний банк України, затверджуючи, що "... оскільки вексель є засобом розрахунку між суб'єктами підприємницької діяльності, використання векселя без товарного покриття при здійсненні розрахунків сприяє поглибленню інфляційних процесів у державі" (лист НБУ від 10.04.2000 р. №18-211/1009-2283).

Така точка зору є дискусійною, хоча б через те, що мало знайдеться бажаючих підписувати боргові зобов'язання, «не маючи нічого за душею». І ще менше знайдеться бажаючих приймати в оплату сумнівні векселі. Тобто існують ринкові і просто здорові аргументи на користь того, що широкомасштабної емісії незабезпечених векселів не відбудеться.

На наш погляд, тверду заборону випуску «безтоварних» векселів варто поміняти на більш м'які економічні обмеження. Межею емісії векселів міг би стати, наприклад, норматив оборотних коштів емітента.

Варто також передбачити кримінальну відповідальність за випуск свідомо незабезпечених і фальшивих векселів, а також за участь у їхньому обігу.

Форма виконання вексельного зобов'язання – «платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі».

Нормативні акти останніх років допускають визначену «дискримінацію» вексельної форми безготівкових розрахунків і обмежують застосування векселів в економіці України.

Так, Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва» № 746\99 від 29 червня 1999 року фактично забороняє підприємствам малого бізнесу застосувати векселі у розрахунках. Параграф шостий пункту 1 даного Указу говорять: «суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи, що перейшли на спрощену систему оподаткування по єдиному податку, не мають права застосовувати інший спосіб розрахунків за відвантажену продукцію крім готівкових і безготівкових розрахунків коштами». Таким чином, до списку підприємств із «поразкою в правах» варто віднести і підприємства малого бізнесу зі спрощеною системою оподаткування.

Дана позиція реалізована також і в проекті Закону про вексельний обіг, де говориться, що «платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі». Вимоги нового законопроекту до платежу за векселем на території України тільки в безготівковій формі необґрунтовані, таких обмежень у діючому вітчизняному законодавстві немає. Не зрозуміло, чому законодавець не бере до уваги безліч економічних ситуацій, при яких продукція підприємства N може бути оплачена векселем самого підприємства N.

Очевидно, боротьба з бартеризацією української економіки, перейшла в поле боротьби з розвитком фінансових інструментів і платіжних засобів. Такі дії, як звичайно, приведуть до протилежних результатів.

Якщо використання векселя як інструмент "позабанківських" розрахунків буде обмежено "формою платежу", реальна економіка тільки програє.

Банкам не можна самостійно виготовляти добре захищені власні вексельні бланки замість бланків НБУ.

Така норма виглядає застарілою. Великі банки вже зіткнулися з випадками підробки бланків векселів. Ряд з них вжили превентивних заходів по підвищенню захищеності бланків. Приміром, Приватбанк і Правексбанк розміщують на лицьовій стороні вексельних бланків голограми на клейовій основі. Однак це тільки півзаходи. Практика російського вексельного ринку переконливо доводить, що банки - великі вексельні оператори – поставлені перед необхідністю виготовлення власних вексельних бланків.

Подібне обмеження виглядає особливо архаїчним після будівництва і пуску Банкнотної фабрики НБУ, що здатна задовольняти на світовому рівні заявки комерційних банків по друкуванню вексельних бланків.

Вексельне законодавство жодної країни не регламентує форму складання векселів і розташування на ній реквізитів.

Женевська система вексельного права встановлює лише обов'язкові реквізити векселя, а в більшості країн світу розробляються тільки вексельні формуляри, але не черговість і місце реквізитів на бланку.

На наш погляд, необхідно скасувати тверду регламентацію вексельного бланка. Як показала практика, вексельний бланк Національного банку України має ряд незручностей. До них можна віднести наступні. Місце, відведене для заповнення реквізиту «час платежу», недостатнє. Наприклад, розповсюджений напис на векселі, наприклад, «по пред'явленню, але не раніше 28 жовтня 2000 р.» не вміститься (навіть у друкованому виді) у відведене цьому реквізиту місце.

Розміри розділу «назва, підпис і точна адреса векселедавця» також малі і нерідко буває, що заповнені дані про векселедавця частково губляться при нанесенні мокрого відбитка печатки. Реалії економічного життя свідчать про

необхідність вказівки у векселі не тільки юридичної, але і про фактичну адресу векселедавця. Обов'язковий, на наш погляд, включення коду ОКПО підприємств, що дозволить чіткіше ідентифікувати індосантів, акцептанта й інших зобов'язаних за векселем осіб. Наприклад, індосамент «платити наказу КСП «Україна» написаний не конкретно, адже в нашій країні підприємств із такою назвою нараховується більш ста десяти («Персонал», 2000 р., № 1, стор.46).

В даний час учасники ринку зіштовхуються з проблемою відсутності контролю над формою заповнення векселів, що випускаються. Наслідком цього є обіг великої кількості векселів з дефектами форми, тобто відсутністю чи порушенням вексельних реквізитів.

Небезпека тут полягає в тім, що при виникненні судових суперечок дані вексельні зобов'язання будуть визнані недійсними з усіма наслідками, що звідси випливають, для їхніх власників. Уже зараз маємо факти навмисного недотримання форми векселів, що веде до їх недійсності, з метою свідомого невиконання зобов'язань по них. Необхідно відзначити, що відсутність уніфікованих правил роботи на вексельному ринку є складною проблемою для більшості його професійних учасників.

Наприклад, відсутність у законодавстві чітких процедур пред'явлення векселів до платежу часто на практиці приводить до конфліктів, зв'язаних з невиконанням зобов'язань.

Існує заборона на видачу індосаменту векселів за межі України як засобу платежу по зовнішньоекономічних контрактах.

Дана заборона була введена статтею 1 Указу Президента України «Про оплату державного збору за вексельні бланки» від 2 листопада 1993 року № 504/93: "... видача й індосамент векселів за межі України не допускаються". Така норма значно обмежує права учасників вексельного обігу в Україні і забороняє проведення розрахунків векселями з нерезидентами.

З іншого боку, згідно п. 1. ст.1 Декрету Кабінету Міністрів «ПРО систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року №15-93 зазначено, що іноземній валюті відносяться платіжні документи й інші цінні папери, включаючи векселя (тратти), виражені в іноземній чи валюті монетарних металів.

Така подвійність і правова невизначеність приводить до нерівних умов українських підприємств у порівнянні з їхніми закордонними конкурентами. Слід зазначити, що Женевські Конвенції не передбачають яких-небудь обмежень по видачі й індосаменту векселів резидентом однієї держави на користь резидента іншої держави.

Необхідно привести у відповідність Женевської конвенції законодавчі акти про випуск і обіг податкових і казначейських векселів.

Слід зазначити, що для векселів, складених в Україні до 05.01.00 р. включно, не застосовується “Уніфікований закон про перекладний і простий вексель”. Проте, підкреслимо, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.06.96 р. № 689 ці векселі видавалися на пред'явника.

Для заборони на подальше ходіння так званих «податкових» векселів (у вексельній термінології – ректа-векселей), емітованих підприємствами для оплати ввізного мита, увізного податку з додаткової вартості, у постановах Кабінету Міністрів № 937 від 07.08.96 р. і № 1104 від 01.10.97 указується, що «вексель не підлягає передачі шляхом індосаменту». Така заборона суперечить природі векселя як оборотного документа, тому подібне обмеження варто перемістити з вексельного в область організаційного розпорядження, заборонивши податковим органам, власникам цих векселів, здійснювати який-небудь індосамент.

На основі вищесказаного, можна зробити наступні пропозиції по удосконалюванню норм вітчизняного вексельного права:

- Установити, що стороною у вексельній угоді можуть бути підприємці.
- Фізичні особи в Україні також можуть бути стороною у вексельній угоді.

- Наділити правом векселездібності організації, віднесені до неприбуткових.
- Визначити статус векселя як засобу платежу по будь-яких зобов'язаннях грошового характеру, дозволити передоплату векселем, і скасувати принцип товарності.
- Жорстку заборону на випуск «безтоварних» векселів варто поміняти на більш м'які економічні обмеження. Межею емісії векселів міг би стати, наприклад, норматив оборотних коштів емітента.
- Передбачити кримінальну відповідальність за випуск свідомо незабезпечених і фальшивих векселів, а також за участь у їхньому обігу.
- Скасувати вимогу форми виконання вексельного зобов'язання – «платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі».
- Дозволити банкам самостійно виготовляти добре захищені власні вексельні бланки замість бланків НБУ.
- Реалії економічного життя свідчать про необхідність вказівки у векселі не тільки юридичного, але і про фактичну адресу векседавця.
- Обов'язково, на наш погляд, включення коду ОКПО підприємств у реквізити, що дозволить чіткіше ідентифікувати платника, індосантів і інших зобов'язаних за векселем осіб.
- Скасувати заборону на видачу індосаменту векселів за межі України як засобу платежу по зовнішньоекономічних контрактах.
- Привести у відповідність Женевської конвенції законодавчі акти про випуск і звертання податкових і казначейських векселів.

Такі кроки, як врегулювання норм права на основі положень Женевських конвенцій, жорсткість процедур протесту векселя і стягнення вексельної суми, визначення статусу векселя як засобу платежу по будь-яких зобов'язаннях грошового характеру повинні привести до упорядкування вексельного звертання, зниженню частки фіктивних векселів. Тільки в цьому

випадку вексель стане ефективно обслуговувати переважно комерційний (товарний) оборот, як це відбувається в розвинутих країнах.

Лукін, Д.А. Особливості вітчизняного вексельного законодавства [Текст] / Д.А. Лукін, Т.В. Мазило // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2001. - Т. 4. - С. 178-187.